

Людмила Коваль, аспірантка

Львівської державної фінансової академії

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ БАНКРУТСТВА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглядаються соціально-економічні наслідки банкрутства та їх вплив на макроекономічну стабільність в сучасних умовах. Визначено шляхи державного регулювання цього явища в Україні з метою мінімізації негативного впливу його наслідків на економіку країни.

Постановка проблеми. Банкрутство підприємств є невід'ємним елементом ринкової економіки. Через банкрутство з господарського обороту виводяться підприємства, які не здатні успішно функціонувати в ринковому середовищі; правильно організована процедура банкрутства дозволяє оздоровити тимчасово фінансово неспроможні суб'єкти господарювання, вивести їх з кризи, створити умови для подальшого успішного функціонування. Саме в такому ракурсі сьогодні розглядається науковцями явище банкрутства. Водночас досить часто поза увагою залишаються негативні наслідки банкрутства, що в умовах сьогодення мають особливо важливе значення для економіки України, адже беззаперечним є той факт, що банкрутство підприємств та їх ліквідація можуть стати одним із чинників економічної нестабільності на макрорівні.

Так, існування фінансово неспроможних підприємств знижує загальний потенціал розвитку країни, оскільки такі суб'єкти господарювання становлять певну небезпеку для своїх партнерів, які функціонують успішно. Реалізація фінансових ризиків, що виникають при взаємовідносинах із неплатоспроможними підприємствами, завдає значної економічної шкоди і навіть може вплинути на фінансову стійкість суб'єкта господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливо це стосується українських підприємств. Інституційні та економічні перетворення впродовж останнього десятиліття зумовили наростання неплатежів практично у всіх секторах економіки, велика кількість підприємств опинилась за межею платоспроможності. Криза поширювалась за ланцюгом контрагентів: відвантажуючи продукцію за необґрунтовано завищеними цінами підприємства сприяли банкрутству споживачів своєї продукції; недостатньо стійкі суб'єкти господарювання банкрутували через масові неплатежі фінансово неспроможних підприємств-партнерів. Виходило замкнене коло, в результаті

якого "хвороба" окремих підприємств перетворювалась на "епідемію" в системі господарських взаємовідносин країни.

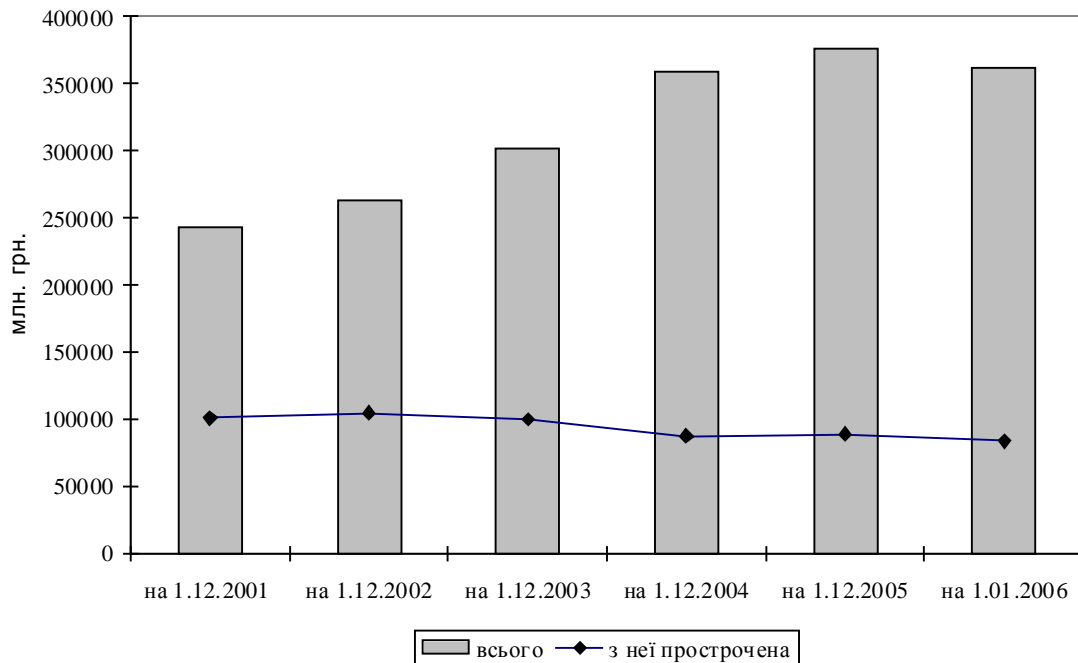
Незважаючи на певні позитивні зрушення в напрямку покращання платіжної дисципліни, на сьогодні значними залишаються розміри простроченої заборгованості у розрахунках між підприємствами (рис. 1). Так, упродовж останніх п'яти років розмір кредиторської заборгованості між підприємствами та установами України продовжував зростати, причому мала місце тенденція до збільшення темпів приросту цього показника: у 2002 р. – 8,4%, у 2003 р. – 15%, у 2004 р. – 18,9%, і лише у 2005 р. спостерігається уповільнення темпів зростання заборгованості – 4,9%.

Виклад основного матеріалу. Водночас, враховуючи вищенаведені дані, можна відзначити певні позитивні тенденції. Так, зростання обсягів кредиторської заборгованості супроводжувалось зниженням обсягів прострочених зобов'язань, що дає підстави стверджувати про зменшення втрат держави та суб'єктів господарювання від неплатоспроможності своїх контрагентів.

У контексті питання неплатежів заслугове уваги інший соціально-економічний бік проблеми: банкрутство підприємств ускладнює формування дохідної частини державного бюджету та позабюджетних фондів, а це в свою чергу негативно впливає на реалізацію програм економічного та соціального розвитку країни.

Так, станом на 1 січня 2005 р. податковий борг підприємств-платників податків, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство або прийнято рішення суду про призупинення стягнення за податками і зборами, становив 4 млрд. 320,1 млн. грн. За 2004 р. визнано банкрутами 4981 підприємство, сума кредиторських вимог яких складала 2 млрд. 118,5 млн. грн., а після прийняття рішень судами списано як безнадійний податковий борг цих підприємств суму у 795,9 млн. грн., тоді як за рахунок реалізації

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ БАНКРУТСТВА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Рис. 1. Динаміка кредиторської заборгованості між підприємствами та установами України
Джерело: Державний комітет статистики України [1]

майна банкрутів до бюджету стягнуто лише 125,1 млн. грн. [1]. Слід зазначити, що спостерігається динаміка зростання розміру податкового боргу платників податків, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство або прийнято рішення про зупинення стягнення за податками ізборами. Так, у 2003 році він становив 0,7 млрд. грн., що в 6,2 рази менше, ніж в 2004 р. [2].

Розглядаючи проблему неплатежів до бюджету, пов'язаних із банкрутством, варто зазначити, що дія Закону України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами і державними цільовими фондами" № 2181-III, який забезпечує нормативно-правове регулювання питань неплатежів до бюджету, не поширюється на осіб, щодо яких порушені справи про банкрутство. У зв'язку з цим держава в особі податкового органу у випадку банкрутства конкретного підприємства є лише одним із цілого ряду кредиторів. Оскільки в цій "черзі кредиторів" податкові органи та інші бюджетні та позабюджетні фонди знаходяться на третьому місці (після вимог, забезпечених заставою та зобов'язань перед працівниками підприємства-банкрута), то, враховуючи сучасний майновий стан більшості суб'єктів господарювання, можна говорити про значний ризик неотримання в бюджет частини боргових зобов'язань платників податків, що збанкрутували.

Інший аспект досліджуваної проблеми полягає у тому, що неефективне використання фінансово неспроможними підприємствами наданих їм кредитних ресурсів у товарній та грошовій формах сприяє зниженню загальної норми прибутку на капітал, що використовується у сфері підприємництва. Існування значного ризику неповернення кредитів зумовлює зростання відсоткових ставок за банківськими позиками, що негативно впливає на активізацію кредитних відносин у країні.

Важливо також звернути увагу на соціальний аспект проблеми банкрутства. В умовах сьогодення скорочення обсягів діяльності суб'єктів господарювання у зв'язку із фінансовими труднощами та численні банкрутства з подальшою ліквідацією підприємств означають погіршення соціального клімату в суспільстві, оскільки їх наслідком стає скорочення робочих місць, що сприяє безробіттю та посилює соціальне напруження в державі. На соціальний аспект банкрутства звертає увагу в своїх дослідженнях організаційно-економічного механізму антикризового управління підприємством Л.С. Ситник, питання соціальної детермінації формування та застосування законодавства про банкрутство висвітлюється у працях В.В. Джуни. Водночас слід відзначити, що проблема соціальних наслідків банкрутства є недостатньо дослідженою в науково-практичній літературі.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ БАНКРУТСТВА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Існування значної кількості негативних чинників впливу банкрутства на економіку підприємства та країни загалом зумовило появу класифікації витрат банкрутства. Так, О.О. Терещенко за формою прояву такі витрати поділяє на прямі та непрямі. Витрати, пов'язані із настанням всіх перелічених вище негативних наслідків банкрутства, за даною класифікацією вважаються непрямыми. До непрямих витрат О.О. Терещенко відносить також так звані витрати від втрачених можливостей (втрачені вигоди від можливого альтернативного використання вкладеного в збанкрутіле підприємство капіталу) та іміджеві витрати всіх учасників фінансових відносин з банкрутом. Прямі витрати включають витрати, пов'язані із провадженням справи про банкрутство (витрати кредиторів при порушенні справи про банкрутство та на проведення аудиту; витрати розпорядника майна і ліквідаційної комісії, пов'язані зі збереженням майна банкрута та сплатою державного мита за позовами про стягнення дебіторської заборгованості та ін.; витрати на оплату праці арбітражних керівників; збитки кредиторів унаслідок виникнення безнадійної заборгованості; втрати власників за внесками до статутного фонду тощо) [5, 13 – 14].

Вважаємо, що до непрямих витрат доцільно віднести також втрати держави від фіктивного банкрутства та умисного доведення до банкрутства. Характеризуючись усіма зовнішніми ознаками та наслідками звичайного банкрутства, умисне та фіктивне банкрутство підсилюють дію перелічених вище негативних факторів впливу цього явища на економіку країни. Так, особливої уваги заслуговують схеми ухилення від сплати податків через банкрутство. Незважаючи на те, що ДПА розробила Методичні рекомендації з виявлення та розкриття злочинів, передбачених ст. 218 Кримінального кодексу України “Фіктивне банкрутство”, кримінальні банкрутства залишаються досить поширеним правопорушенням у сфері взаємовідносин з податковими органами, оскільки, як вважають юристи, “розкрити і довести злочини фіктивного банкрутства, керуючись запропонованими рекомендаціями, практично неможливо” [6, 81].

Крім того, сьогодні банкрутство є одним зі способів дешевої закупівлі ліквідних активів підприємств, що дає змогу власникам банкрутів успішно розв'язати проблему з боргами, залишивши за собою контроль над підприємством. У результаті страждають інтереси усіх кредиторів, причому керівники боржника, як правило, не несуть жодної відповідальності за скоєні неправомірні дії.

Одним із варіантів використання банкрутства в незаконних цілях є тіндова приватизація. Так, банкрутство часто стає ефективним інструментом у корпоративній конкуренції: інвестор, скупивши борги підприємства, в найбільш сприятливий момент може ініціювати процедуру банкрутства. Оскільки в плані санації з ініціативи найбільшого кредитора можна включити пункт про обмін корпоративних прав боржника на вимоги кредиторів, то, використовуючи процедуру банкрутства для контролю над фінансовими потоками боржника, інвестор таким чином створює для себе всі умови для відносно дешевого придбання корпоративних прав підприємства, що його цікавить.

Отже, крім очевидних соціально-економічних наслідків, існують “приховані” загрози банкрутства, пов'язані із неправомірними діями керівників підприємств, їх кредиторів чи третіх осіб. Як зазначає суддя Вищого господарського суду України Б. Грек, “банкрутство у поєднанні з іншими інструментами може використовуватись в необмеженій кількості махінацій, що передбачають не тільки зловні легальні операції, а й прямі порушення закону...” [3, 103].

Враховуючи вищесказане, слід зазначити, що непрямі витрати банкрутства зачіпають інтереси значного кола суб'єктів господарських відносин, в тому числі і державні. На відміну від прямих, їх важко оцінити, вони, як правило, не відшкодовуються в процесі ліквідаційної процедури. Тому саме цей вид витрат становить найбільшу загрозу макроекономічній стабільності країни.

Визначені автором негативні наслідки банкрутства зумовлюють необхідність державного регулювання даного явища в Україні. На сьогодні роль держави у цій сфері визначається двома напрямками: шляхом законодавчого регулювання та створення державних органів з питань банкрутства.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює відносини, що виникають у зв'язку із банкрутством підприємства, є Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”. Цей Закон спрямований передусім на відновлення платоспроможності боржника, а у разі неможливості здійснити це – на визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури, повне та часткове задоволення вимог кредиторів. Водночас за шість років використання Закону як інструмента правового регулювання інституту банкрутства в Україні, на практиці було виявлено ряд недоліків, що зумовлюють неповноцінне виконання законодавством покладених на нього функцій.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ БАНКРУТСТВА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Що стосується спеціальних органів з питань банкрутства, то функції державного органу з питань банкрутства згідно із законодавством виконує Державний департамент з питань банкрутства Міністерства економіки. Крім того, з метою аналізу причин неплатоспроможності, виявлення шляхів їх фінансового оздоровлення, удосконалення законодавства тощо ще в 1992 р. створено Агенцію із запобігання банкрутствам, яку в 1996 р. перейменовано на Агентство з питань банкрутства. 15 грудня 1999 р. агентство ліквідовують, а постановою Кабінету Міністрів від 24 квітня 2000 р. відроджують як Державну госпрозрахункову установу (ДГУ) "Агентство з питань банкрутства", що підпорядкована Міністерству економіки та з питань європейської інтеграції України. Основною метою діяльності Агентства є надання послуг у процесі провадження про банкрутство. Реалізація цієї мети здійснюється через такі повноваження даного органу: визначення порядку продажу активів у рахунок погашення податкового боргу, організація торгів, конкурсів з продажу активів платників податків, щодо яких порушено справу про банкрутство, створення та використання інформаційної бази про неплатоспроможні підприємства та організації, розробка плану санації та проведення їх експертизи для державних підприємств-боржників та підприємств, у статутному фондї яких частка державної власності перевищує 50%; участь у проведенні аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів підприємницької діяльності, що перебувають у державній власності; надання юридичних, консультаційних, інформаційних та інших послуг підприємствам, організаціям, громадянам.

Як бачимо, повноваження Агентства стосуються насамперед захисту інтересів держави як власника та кредитора, тоді як питання фінансового оздоровлення підприємств недержавної форми власності часто залишаються поза увагою цієї установи, що стає приводом для звинувачень Агентства щодо недостатньої ефективності його роботи як органу з питань запобігання та контролю над процесами банкрутства в Україні.

Враховуючи вищесказане, можна зробити наступні **висновки**.

Будучи невід'ємним атрибутом ринкової

економіки, банкрутство підприємств залишається тим чинником, який у будь-який момент може порушити рівновагу в країні. Особливо це стосується України, в якій соціально-економічні наслідки банкрутства несуть пряму загрозу макроекономічній стабільності. Це зумовлює гостру необхідність жорсткого державного регулювання відносин, що можуть спричинити фінансову неспроможність вітчизняних підприємств, а також тих, що виникають у процесі провадження справ про банкрутство. Водночас недосконалість існуючого законодавства в цій сфері створюють можливості для зловживань та правопорушень, що часто несуть в собі ознаки злочину, який завдає значної матеріальної шкоди іншим суб'єктам господарювання і державі. У зв'язку з цим виникає потреба в подальшому реформуванні сучасного законодавства, а також перегляді функцій відповідних державних органів з метою мінімізації втрат держави, пов'язаних із банкрутством неплатоспроможних підприємств.

1. *Висновки про виконання Державного бюджету України за 2004 рік / Підготовлено департаментом з питань контролю, аналізу та експертизи державного бюджету і затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 10.05.2005 № 10 – 1 / – Київ: Рахункова палата України, 2005. – Випуск 8.*

2. *Висновки про виконання Державного бюджету України та використання бюджетних коштів за 2003 рік / Підготовлено департаментом контролю та аналізу бюджетів України і затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 06.05.2004 № 9 – 1 / – Київ: Рахункова палата України, 2004. – Випуск 8.*

3. Грек Б. Фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства: кримінально-правовий аспект // *Юридичний журнал*. – 2004. – №5. – С. 98 – 103.

4. *Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики // <http://www.ukrstat.gov.ua>.*

5. *Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: Монографія / Київ. нац. економ. ун-т. – К., 2004. – 268 с.*

6. *Ходзицький Д. "Угадай" фіктивного банкрута // Фінансовий директор. – 2003. – №3. – С. 79 – 82.*